

Theiss, Wiesław

"Schooling, educational policy and ethnic identity : comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850-1940", pod red. Janusza Tomiaka, Dartmouth ; New York 1991 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 35, 198-200

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

s. 196 i 205), a to zapewne dzięki skrupulatnemu sprawdzeniu wszystkich nazwisk i nazw oraz miejscowości, ujętych następnie w bardzo ułatwiające korzystanie z książki indeksy. Dzieło zawiera też dwa streszczenia obcojęzyczne i ilustracje, te ostatnie jednak fatalne technicznie.

Reasumując, raz jeszcze stwierdzę, iż otrzymaliśmy bardzo potrzebną książkę, pojemną

treściowo, znacznie rozszerzającą a przy tym też systematyzującą naszą dotychczasową ułamkową wiedzę o popularyzacji nauki i oświacie dorosłych w polskim Piemoncie – autonomicznej Galicji.

Jerzy Myśliński

Schooling, educational policy and ethnic identity. Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850-1940. T. I. Pr. zbior. pod red. Janusza Tomiaka; współpraca redakcyjna: Knut Eriksen, Andreas Kazamias, Robin Okey. Dartmouth-New York 1991, European Science Fundation, ss. 427.

Przygotowana pod kierunkiem Janusza Tomiaka praca zbiorowa *Schooling, educational policy and ethnic identity* powstała w ramach szerszego programu badawczego Europejskiej Fundacji Nauki. Przedmiotem tych studiów była relacja między państwami i rządami a mniejszościami społecznymi (narodowymi, religijnymi, kulturowymi) Europy okresu 1850-1940. Uczestniczący w tym przedsięwzięciu specjaliści różnych dyscyplin nauk społecznych i humanistycznych podjęli wiele szczegółowych tematów, jak np. życie religijne mniejszości, prawo narodów do własnego języka, formowanie się narodowych elit czy też problem wpływu urbanizacji na identyfikację etniczną.

Przyjęta przez europejską Fundację Nauki perspektywa daleko wykroczyła poza wąskie pojmowanie badania historycznego. Zarówno bowiem wspomniany program poznawczy Fundacji, którego całościowe efekty zostaną przedstawione w 8-tomowej edycji, jak i recenzowane wydawnictwo, które jest pierwszym tomem tej serii, zwraca się ku współczesności. Mówi o tym wprost F.M.I. Thomas we wstępie poprzedzającym charakteryzowaną książkę (jest to w istocie wprowadzenie do wspomnianej serii). Wymieniony autor podkreśla, że podjęte próby wejżenia w przeszłość Europy mają oświetlić teraźniejszość, pomóc w zrozumieniu fundamentalnych cech dzisiejszej Europy, odświeżyć to, co łączy i dzieli kontynent zmierzający do zjednoczenia. Tak oto zwrot ku wydarzeniom sięgającym „wiosny ludów” 1848 r. prowadzi do przełomu „jesieni narodów” 1989-90 r.

Edukacja – kluczowy termin przedstawiane-

go tomu studiów – jest postrzegany w rozległym kontekście historycznym i kulturowym, wraz z całą jego złożonością teoretyczną. Przyjęto mianowicie, że edukacja jest cełowym procesem społeczno-kulturowym, w którym bierze udział wiele różnych instytucji, jak: szkolnictwo, określone środki komunikacji i wiedzy (stosowany język, program studiów), specjalistyczna kadra nauczycielska, kontrola oświatowa, administracja szkolna oraz szeroko rozumiana praktyka pedagogiczna. Funkcją tak rozumianej edukacji jest „egzosocjalizacja” (exo-socialization), czyli uspołecznianie przebiegające w obrębie ogółu oddziaływań polityczno-edukacyjnych państwa. Ustalenie to, znacznie poszerzając istniejące w literaturze wąskie i tradycyjne interpretacje zjawisk edukacyjnych, jest efektem uwzględnienia w badaniu historycznym teorii socjologicznej.

Autorami recenzowanego zbioru rozpraw są wytrawni historycy szkolnictwa, oświaty i wychowania zajmujący się studiami porównawczymi, osoby o uznanym dorobku i autorytecie naukowym. Bliższe informacje o tym gronie badaczy zostały przedstawione w zwięzłych biogramach. Istotnym uzupełnieniem wydawnictwa jest także indeks przedmiotowy oraz osobowy. Natomiast zasadnicza część publikacji składa się, poza wstępem (autorzy: J. Tomiak i Andreas Kazamias) i zakończeniem (Knut Eriksen, A. Kazamias, Robin Okey, J. Tomiak) – z 15 rozpraw. Część z nich traktuje o polityce edukacyjnej imperiów, jak Wielka Brytania, Niemcy, Austro-Węgry, Rosja, Turcja (Richard Vincent Comerford, Manfred Heinemann, A. Kazamias, Martti T. Kuikka, Costas P. Kyrris, Józef Mią-

so, R. Okey). Pozostałe studia koncentrują się na polityce edukacyjnej mniejszych państw oraz tych, które wówczas odgrywały niewielką rolę, jak: Hiszpania, Włochy, Belgia, Norwegia i Szwecja, Czechosłowacja, Polska (Angelo Ara, K. Eriksen, Maurits de Vroede, José Luis Garcia Garrido, Jan Havránek, Wolfgang Mitter, J. Tomiak).

Przyjęta interpretacja procesu edukacji, choć precyzyjna i konkretna, nie gwarantowała jeszcze pełnego porozumienia uczestników prezentowanych badań, nie była też dostateczną podstawą dla porównywania uzyskanych wyników. Błędami groziła wieloznaczność zwłaszcza takich pojęć, jak m.in. liberalizm, nacjonalizm, imperializm, modernizacja, zróżnicowanie kulturowe czy społeczeństwo obywatelskie. Toteż J. Tomiak wraz z A. Kazamiasem, współautorem wstępu, włożyli wiele starań, aby uzyskać i rozwiązać liczne uproszczenia, dwuznaczności, kontrowersje czy zgoła fałszywe występujące w literaturze charakteryzującej główne rysy europejskiej rzeczywistości badanego okresu. Osiągnięty efekt nie zamyka się w ustaleniach pojęciowych. Opracowana została bowiem wspólna dla wszystkich uczestników badań podstawa teorio-poznawcza. Ma ona kształt konsekwentnej metody. Obejmuje zarówno założenia teoretyczne, terminologię, jak i dyrektywę określającą postępowanie badawcze. Istotą zasygnalizowanego stanowiska, które z pewnością trwale zasili metodologię historycznooświatowej komparatystyki, zawiera się w następującym krótkim stwierdzeniu: „Szkolnictwo jako społeczno-kulturalny system rozgałęziający się w inne sektory społecznych kontekstów — jako agenda procesu reprodukcji czy produkcji — nie może być adekwatnie zbadany lub zrozumiany w oderwaniu od społecznego (włączając w to: polityczne, ekonomiczne i ideologiczne elementy) środowiska, w którym jest sytuowany” (s. 3).

Konieczna w pracach zespołowych i niezbędna w studiach porównawczych wspólna metoda badawcza nie krępowała poszczególnych autorów recenzowanej książki. Każdy z nich zastosował indywidualne, własne podejście do badanej problematyki. W polu widzenia poszczególnych opracowań znalazła się edukacja traktowana jako forma i sprawdzian polityki europejskich państw — na ogół potęg, realizowana

w latach 1850-1940 wobec niewielkich narodów czy mniejszości kulturowych lub religijnych. Podstawowe problemy badawcze dotyczą rozwoju polityki edukacyjnej i instytucji szkolnych oraz motywów, które towarzyszyły w tym zakresie rządowym akcjom podejmowanym wobec zmajoryzowanych społeczności. Nie mniejszą uwagę zwrócono na drugą stronę badanej relacji — na efekty prowadzonej polityki. Tu opisowi i analizie zostały poddane takie zjawiska i procesy, jak m.in. poziom i zakres alfabetyzacji, adaptacja, asymilacja czy niepokoje, konflikty oraz buntury dążących do emancypacji narodów oraz środowisk partykularnych.

Polski czytelnik przedstawionej książki zwróci zapewne baczniejszą uwagę na rozprawy poświęcone dziejom edukacyjnym naszego kraju. Mówią o tym teksty J. Miąsło, J. Tomiaka oraz M. Heinemanna. Pierwsze z wymienionych opracowań jest rozległą panoramą rozwoju szkolnictwa i polityki edukacyjnej prowadzonej na terenach Polski w czasie zaborów. Kolejne studium wprowadza w okres i realia szkolno-oświatowe mniejszości narodowych II Rzeczypospolitej, tj. społeczności: ukraińskiej, żydowskiej, białoruskiej, niemieckiej, litewskiej oraz czeskiej. Natomiast ostatni z wymienionych artykułów, skoncentrowany na sytuacji edukacyjnej w Prusach (1860-1914), przedstawia Polaków (choć im przeznaczają najwięcej miejsca) wśród innych poddanych cesarstwa — Żydów, Duńczyków czy Łużyczan. Do co najmniej potknięcia warsztatowego należy zaliczyć to, że M. Heinemann cytując dane z pruskiej statystyki z 1900 r. wymienił bez słowa komentarza — obok języka polskiego, duńskiego czy litewskiego — także osoby mówiące w języku kaszubskim oraz mazurskim (s. 148). Ostatni z wymienionych „języków obcych” nie znalazł już jednak miejsca na mapce przedstawiającej rozmieszczenie poszczególnych grup językowych na terytorium Prus Wschodnich (s. 160).

Innego rodzaju refleksja powstaje w związku z terminem „niedominujące grupy” lub „mniejszości”, a są to bodaj najczęściej występujące w tej książce słowa. Określenia te, tak dziś modne w zachodnich naukach społecznych, są po prostu eufemizmami. Jakże często przecież za ich zasłoną kryją się głębokie tragedie, długotrwałe cierpienia narodów, ich uporczywe walki

z brutalnym totalitaryzmem o tożsamość narodową czy kulturową.

Generalną zdobyczą książki *Schooling, educational policy and ethnic identity* jest — poza wspomnianymi ustaleniami teoriopoznawczymi — wielostronne i wnikliwe naświetlenie relacji: państwo — polityka edukacyjna — mniejszości społeczne. Ukazany został zakres i struktura tego związku, jego dynamika i funkcje. Dokonano tego przy wykorzystaniu bogatego tworzywa. Zrekonstruowano fakty i wydarzenia z różnych epok historycznych, z wielu różnych części Europy z różnych tradycji i kultur (tu uwaga na marginesie: bodaj słowem nie wspomniano o roli, którą na polu edukacyjnym odegrało europejskie wolnomularstwo¹), także z odmiennych formacji społeczno-politycznych. W tym skom-

¹ Zob. L. Hass: *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*. Wrocław 1982, Ossolineum; *Ambicje rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905-1928*. Warszawa 1984, PWN; *Zasady w godzinie prób. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1929-1941*. Warszawa 1987, PWN.

plikowanym, pełnym napięć i walk procesie edukacja pełniła trzy zasadnicze funkcje: hegemonistyczno-patriarchalną, naukowo-racjonalną oraz demokratyczno-obywatelską². Inaczej mówiąc: była środkiem asymilacji i zniewolenia, siłą rozwoju wiedzy i technologii, elementem formowania świadomości i identyfikacji narodowej.

Przedstawiona książka jest rezultatem zbiorowego wysiłku Europejskiej Fundacji Nauki, Janusza Tomiaka (wraz ze współredaktorami) oraz grupy badaczy. Trud ten sowiec się opłacił. Kanon lektur historyka oświaty, pedagoga, socjologa czy politologa wzbogacił się o kolejną pozycję. Przybył nowy rys w zbiorowym portrecie Europy.

Wiesław Theiss

² Zob. T. Englund, *Curriculum as a political problem. Changing educational conceptions, with special reference to citizenship education*. Uppsala and Lund 1986, Uppsala Studies in Education 25.

Andrzej Mencwel, *Etos lewicy. Esej o narodzinach kulturalizmu polskiego*, Warszawa 1990, ss. 374.

„Można przelać morze krwi dla szczęścia ludzkości i położyć pokotem wszystkich, co do jednego, wrogów sprawiedliwego ustroju, a nie wytępi się ciemnoty, gwałtu, chamstwa, brudu i tysiąca absurdów, które wejdą ze zwycięzcą przez próg nowego domu i rozgospczą się tam na dobre i na długo, może na zawsze, jeśli nie odnowi się dusza w człowieku”. Tym cytatem z Andrzeja Struga otworzył Andrzej Mencwel swój zbiór esejów o etosie lewicy. Jest to książka osobista i szczerą, a jednocześnie dość zawiślana i niejednoznaczna. Napisana językiem przypominającym miejscami twórczość Stanisława Brzozowskiego — z licznymi neologizmami i wynikającą z nich wieloznacznością — jest swoistą daniną złożoną pokoleniom intelektualistów warszawskich końca XIX i początku XX wieku. Ludziom, których zarówno osobiste losy jak i twórczość związana była w różny sposób z, ogólnie mówiąc, lewicowością lub, ściślej, z ideami socjalistycznymi. U podstaw podjęcia tematu, co stwierdza Autor w nocie wprowadzającej, legła również „potrzeba samookreślenia w niestałych czasach w jakich żyjemy”.

W pięciu esejach przedstawił autor osobistą wizję, a właściwie wizerunek postawy i poglądów najbardziej reprezentatywnych przedstawicieli lewicujących intelektualistów warszawskich tego okresu. Znaleźli się tam: Waław Nałkowski (esej *Fortpocztą i sumienie*), Ludwik Krzywicki (esej *Papież socjalizmu polskiego*), Edward Abramowski (esej *Bo czas już nadszedł!*), Stanisław Brzozowski (esej *No! Io non sono morto...*), Janusz Korczak (esej *Żywe rozwiązanie*). Trzy pozostałe poświęcone zostały środowisku w jakim działali — redakcjom pism „Głos” Jana Władysława Dawida, „Ogniwa” oraz środowisku „warszawiaków” *en bloc*.

Książka jest próbą historycznego uzasadnienia pewnej postawy dość charakterystycznej dla inteligencji polskiej, a zwłaszcza warszawskiej końca XIX stulecia i pierwszej połowy XX wieku. Postawy, ale także poglądów i sposobu myślenia, które to cechy były charakterystyczne dla zjawiska — nazwanego przez autora w ślad za Florianem Znanieckim — kulturalizmem polskim. Książka jest także swoistą polemiką z książką *Rodowody niepokornych* Bohdana Cy-